

1.01
Prejeto 31. 3. 2006

UDK 355.72(497.4)"1944/1945"

Boris Mlakar*

Sanitetna služba in zdravniki v okviru Slovenskega domobranstva

IZVLEČEK

Avtor poskuša čim bolj natančno rekonstruirati bistvene značilnosti sistema zdravstvene oskrbe za ranjene in bolne pripadnike kolaboracionistične in protirevolucionarne formacije Slovenskega domobranstva, ki je v času nemške okupacije delovala v Ljubljanski pokrajini. Formalno je celotno domobransko sanitetno službo organiziral in nadzoroval sanitetni odsek organizacijskega štaba, o važnejših kadrovskih potezah pa je odločal tudi nadrejeni nemški štab. Ker je arhivsko gradivo sanitetnega odseka ohranjeno le v drobcih, je avtor svojo rekonstrukcijo gradil posredno, na podlagi ostalega domobranskega gradiva, pritegnil pa je tudi nekaj ustnih virov, ob upoštevanju celotne razpoložljive literature. Ker je znano, da se je zdravniški stan množično angažiral na strani partizanskega gibanja, je avtor nekoliko več pozornosti namenil tudi zdravnikom, ki so delovali znotraj Slovenskega domobranstva.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Slovenija, kolaboracija, domobranstvo, zdravstvo, sanitetna služba

ABSTRACT

MEDICAL SERVICES AND DOCTORS IN THE SLOVENE HOME GUARD

In this paper, the author attempts to reconstruct, as precisely as possible, the basic features of medical care for the wounded and sick members of the Slovene Home Guard (Domobranci), the anti-revolutionary and collaborationist formation which operated in the Ljubljana Province during the German occupation. The entire medical service of the Home Guard was formally organised and supervised by the medical section of its headquarters, although the more important decisions on staffing were taken by the superior German headquarters. As only fragments of the archive material on the medical section are preserved, the author has built his reconstruction on secondary sources, using the surviving Home Guard related material, oral sources and the available literature. Given that many doctors were engaged in the Partisan movement, the author has also given attention to those who worked within the Slovene Home Guard.

Key words: Second World War, Slovenia, collaboration, Home Guard, medical service, sanitary corps

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: boris.mlakar@inz.si

Vsaka oborožena sila oziroma vojaška formacija ima tudi posebno strokovno zdravstveno (sanitetno) organizacijo, katere osnovna naloga je ohranjanje zdravja oziroma zdravljenje vojaških oseb, v tem okviru pa predvsem ponovno usposabljanje ranjencev in obolelih za vojaško službo. V to delovanje spada - odvisno od značaja in velikosti formacije - cel sklop različnih preventivnih in aktivnih ukrepov, ki jih izvajajo strokovno usposobljeni posamezniki ali skupine in tudi ustanove. V mirnem času, oziroma pred vstopom v vojsko, omenjena sanitetna služba npr. ugotavlja sposobnost rekrutov za služenje vojske. V vojni, to omenjamo kot pomembno zanimivost, pa je vsaj v novejšem času zadolžena tudi za zdravstveno oskrbo vojnih ujetnikov. Skozi zgodovino se je sanitetna služba le počasi uveljavljala kot organiziran in samoumeven del vsake oborožene sile, vsekakor pa je postala neobhodna od začetka 19. stoletja, ko se začne obdobje dolgotrajnih vojn, ki so se vodile z zelo številnimi vojskami in ko je bilo vse težje množične izgube nadomeščati z novimi mobilizacijami. Zato je vojaška saniteta s svojo vlogo pri ohranjanju zdravja vojakov in pri ozdravljanju ranjenih in obolelih postala takorekoč strateško pomemben vir človeških sil, ki so potrebne za vodenje vojne.¹

V zvezi s Slovenskim domobranstvom je seveda težko uporabljati pojme, kot je npr. strateška pomembnost, saj je kot protirevolucionarna in hkrati kolaboracionistična formacija delovala le na območju medvojne Ljubljanske pokrajine in še to le med septembrom 1943 in majem 1945, se pravi v obdobju nemške okupacije t.i. Operacijske cone Jadransko primorje. Kljub temu je vsaj na tem območju, v določenem pogledu pa tudi širše, igrala važno, tako vojaško kot tudi politično vlogo, poleg, seveda, slovenskega partizanskega gibanja in nemškega okupatorja. Tudi njegova številčna moč v teh razmerah nikakor ni bila zanemarljiva, saj je dosegla število okrog 13 do 14.000 vojakov, kar je nekako ustrezalo številu vojakov ene divizije. Domobranci pa niso nastopali kot divizija, temveč predvsem kot posadke številnih podeželskih postojank, v obliki čet in vodov, od pozne pomladi 1944 dalje pa tudi v okviru premičnih, t.i. udarnih bataljonov.²

Omenjena številčnost Slovenskega domobranstva kot tudi dejstvo, da je bilo le-to zapleteno v boje z domačim, partizanskim nasprotnikom, kar je pomenilo tudi svojevrstno obliko državljanske vojne, ki je, kot je znano, običajno zelo krvava, nas navaja k sklepu, da je bila tudi pri domobranstvu sanitetna služba njegov logičen in hkrati nujno potreben del. Kjer so boji, so seveda tudi mrtvi in ranjeni. Slovensko domobranstvo je bilo v funkcionalnem in idejnem smislu nadaljevanje t.i. vaških straž, ki so delovale v Ljubljanski pokrajini v zadnjem letu italijanske okupacije. V pogledu sanitetne oskrbe so bile le-te navezane na sistem italijanskega vojaškega zdravstva, deloma tudi na civilno zdravstvo. V tem smislu se je tedaj kot sodelavka slovenskega protirevolucionarnega tabora posebej izpostavila dr. Bernarda Rihar-Kranjc, medtem ko je med slovenskimi četniki deloval dr. Ivan Lavrič. Vaške straže so imele svoje slovenske bolničarje, med katerimi se je izkazala Ivanka Primožič - Irena, ki je sodelovala že s t.i. Štajerskim bataljonom.³ Po kapitulaciji Italije sta med septembrskimi in oktobrskimi dogodki življenje izgubila dr. Ludvik

¹ Vojni leksikon. Beograd 1981, str. 542; Vojna enciklopedija, 8. Beograd 1966, str. 476-477.

² Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003 (dalje Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943-1945), str. 163.

³ Nace Frančič: Ivanki Primožič - Ireni v spomin. V: Tabor, 1994, št. 5-6, str. 126-127.

Kožuh in dr. Ludvik Arko.⁴ Nekateri zdravniki so bili pred septembrom 1943 sodelavci oziroma sanitetni referenti ilegalne Slovenske legije ali pa Jugoslovanske vojske v domovini, npr. dr. Stanislav Grapar že od leta 1941, podobno tudi dr. Janez Janež in dr. Milan Varšek.⁵

Slovensko domobranstvo je bilo sicer formalno ustanovljeno konec septembra 1943, vendar je zaradi različnih težav in vprašanj v zvezi s poveljevanjem in pristojnostmi prava organizacija zaživela šele mesec dni kasneje, ko je poveljstvo njegovega Organizacijskega štaba prevzel podpolkovnik Franc Krener. V okviru tega štaba je bila organizacija in skrb za zdravstveno službo poverjena sanitetnemu odseku, pri čemer so načelnika odseka pogosto imenovali kar sanitetni referent štaba. Sprva je v štabu, ki ga je skušal najprej vzpostaviti polkovnik Anton Kokalj, sanitetno področje pokrival poročnik Alojz Baraga, vendar sta nato oba, tako Kokalj kot Baraga, ker se nista obnesla in izpolnila pričakovanj nadrejenih slovenskih in nemških oblasti, morala odstopiti in sta tudi oba kasneje odšla na Primorsko, kjer je Kokalj postal celo poveljnik primorskih domobrancev. Zatem pa je podpolkovnik Ernest Peterlin, načelnik štaba, za prevzem sanitetnega odseka pregovoril dr. Staneta Graparja, sicer zdravnika pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev, ki je bil seveda, kot večina zdravnikov, pred vojno hkrati tudi rezervni častnik. 1. novembra 1943 je Grapar dobil od predsednika pokrajinske uprave generala Leona Rupnika dekret, da je postavljen na mesto zdravstvenega referenta pri Organizacijskem štabu Slovenskega domobranstva oziroma šefa zdravstvenega odseka. Nato je Grapar sam pridobil še nekaj zdravnikov, ki so pristopili k domobranstvu in ki so sprva spadali v ta odsek, zatem, ko se je formacija domobranstva vse bolj razvejila, pa so bili razporejeni v posamezne večje enote oziroma postojanke na deželi ter tudi ambulante po Ljubljani. Med temi prvimi zdravniki, ki so pristopili k domobranstvu, gre omeniti predvsem dr. Maksa Igljča, ki je bil prej v bolnici v Celju, dr. Iva Lavriča, ki je tedaj od četnikov prišel v Ljubljano, dr. Oskarja Končana, zdravnika v splošni bolnici v Ljubljani ter dr. Franca Zorca, zobozdravnika. Kasneje pa je bilo nekaj zdravnikov tudi mobiliziranih in sicer na ta način, da ko je Grapar izrazil potrebo po večjem številu zdravnikov, se je najprej obrnil na sanitetnega referenta pri nemškem Aufbaustabu, ki je imel nekakšno nadzorno vlogo nad slovenskim domobranskim štabom. Ta referent je imel od Zdravniške zbornice seznam vseh zdravnikov po letnikih in je določil, kateri zdravniki bi bili primerni za to službo.⁶ Nato so sledili še ustrezni dekreti prezidenta Rupnika.

V sanitetnem odseku so bili poleg Graparja še stotnik Ludvik Trošt, ki je vodil administracijo, nato sprva stotnik Rihard Pirc, za njim pa stotnik Dušan Šlegel in dr. Franc Zorec, ob njih pa še višji narednik Jože Božič ter trije domobranci. Za domobransko lekarno je bil sprva odgovoren stotnik mag. Ciril Maver.⁷ Nekakšno izpostavo je odsek imel v Novem mestu, ki je bilo pač od Ljubljane prometno

⁴ Tone Ferenc: *Dies irae* : četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana 2002, (dalje Ferenc, *Dies irae*) str. 348, 600.

⁵ Franček Saje: *Belogardizem*. Ljubljana 1952, str. 165, 550; Ferenc, *Dies irae*, str. 51.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (dalje AS 1931), Grapar dr. Stane. Zaslisanje, 21. 5. 1945.

⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1877, Slovensko domobranstvo (dalje AS 1877), fasc. 21/II; fasc. 274/III, Seznam častnikov ljubljanskih edinic in njihovih stanovanj.

oddaljeno in izolirano. Tu sta za sanitetno službo skrbela nadporočnik (sanitetni pomočnik 3. razreda) Svetozar Nečak in višji narednik Češarek.

Kar se tiče nalog in pristojnosti tega odseka, gre omeniti predvsem organizacijo zdravstvene oskrbe po načelu od zgoraj navzdol. To je pomenilo razporejanje in nameščanje oziroma premeščanje zdravstvenega osebja, t.j. zdravnikov, medicincev in tudi bolničarjev. Ustrezne naredbe je na predloge Graparja izdajal poveljnik Organizacijskega štaba Franc Krener. V zvezi s tem je predlagal tudi povišanja in napredovanja, a to je moral prej odobriti nemški nadrejeni štab. Odločal je tudi o bolniških dopustih za častnike, s tem da je o tem dajal mnenja, končna odločitev pa je bila v rokah Krenerja. Nadalje je bilo v njegovi domeni oskrbovanje in naročanje sanitetnega materiala in opreme, in sicer na podlagi naročilnic ali t.i. "trebovanj", ki jih je prejemal od enot in posadk in ta material je nato dvigoval na poljanski gimnaziji, kjer je bila nemška lekarna oziroma skladišče. Grapar je potoval tudi v Trst, kjer je nakupoval medicinske instrumente. Krenerju je posredoval tudi poročila in predloge z vidika zdravstvenega stanja in oskrbe, ki so zadevali domobranstvo kot celoto in jih je nato Krener upošteval pri svojih naredbah in okrožnicah oziroma posredovanjih pri nemškem štabu. Med bolj zanimivimi ukrepi oziroma predlogi omenimo navodila za vzdrževanje higiene v enotah, odredbo o zdravljenju garij na "antiskabičnem ambulantoriju" v Delavskem domu, odločitev, da se izvrši preventivno cepljenje proti trebušnemu tifusu celotnega moštva enot Skupine za zavarovanje okraja Novo mesto itd. Nevarnejši pa je bil pojav pegastega tifusa v Logatcu spomladi 1945, ko je moštvo 45. čete prišlo v stik s srbskimi enotami. Zato je Krener do 24. aprila prepovedal vse dopuste za Logatec.⁸ Logična in koristna je bila tudi odločitev, da se pri vseh domobrancih ugotovi krvna skupina, ki se nato vpiše v domobranske izkaznice. Bolj ozko vojaškega značaja pa so bila opozorila za preprečitev nesreč zaradi nepredvidnega ravnanja z orožjem, še bolj pa navodila za postopek z ranjenci s trebušnimi poškodbami itd. Tudi odločitve t.i. nadpregledne komisije, o kateri sledi nekaj več besed v nadaljevanju, je potrjeval Grapar na odseku, dokončno pa seveda spet Krener prek svojih naredb. Arhivsko gradivo samega odseka, razen drobcev, sicer ni ohranjeno, saj ga je Grapar v skladu z navodili ob odhodu iz Ljubljane maja 1945 dal zažgati, vendar se v grobih potezah njegova aktivnost, kot smo nakazali, da rekonstruirati. Med zanimivimi akti velja opozoriti npr. še na sezname vseh mladoletnih domobrancev (rojenih v letu 1927 in kasneje), ki jih je odsek poslal Krenerju sredi februarja 1945.⁹

Najštevilčnejša kategorija in prvo zdravstveno osebje, s katero se srečajo vojaki, so bili seveda bolničarji. Za njihovo usposabljanje so odsek ali pa tudi posamezne večje enote na terenu organizirale več tečajev, v kolikor jim je primanjkovalo usposobljenih, "izprašanih" bolničarjev še iz prejšnje vojske ali vaških straž.¹⁰ Decembra 1943 so organizirali tudi t.i. bolničarski tečaj za nosilce ranjencev, zatem celo "šofersko-bolničarski tečaj", leto dni kasneje pa npr. izvemo iz dokumentov, da so iz Dopolnilne čete v Ljubljani odredili 20 rekrutov za "bolniško službo". Za znak razpoznavanja so bolničarji na zgornjem delu levega rokava nosili trak z

⁸ AS 1877, fasc. 16/III, Naredba št. 15, 22. 3. 1945.

⁹ AS 1877, fasc. 19/II, Gradivo zdravstvenega odseka Organizacijskega štaba.

¹⁰ O absolventih bolničarskih tečajev in njihovih razporedih glej v AS 1877, fasc. 16/II, Naredba št. 25, 7. 7. 1944; št. 49, 29. 9. 1944; fasc. 16/III, Naredba št. 7, 7. 2. 1945.

rdečim križem. Sicer pa so se domobranski ranjenci in bolniki lahko napotili k zdravniku le prek vpisa sprva v vodno, kasneje v četno bolniško knjigo, kar je opravljal dežurni podčastnik. Znotraj domobranstva je obstajal tudi t.i. podporni fond za ranjence, v katerega so v sorazmerju s svojimi prihodki (od 1% do 3%) obvezno vplačevali vsi častniki in podčastniki Slovenskega domobranstva.¹¹ Njegovemu upravnemu odboru je predsedoval kurat dr. Ignacij Lenček. V bivšem Primorskem domu v Ljubljani pa so malo pred koncem vojne za domobranske invalide uredili Domobranski invalidski dom.¹²

Veliko vlogo, pogosto so namreč tudi nadomeščali zdravnike, so v domobranstvu igrali t.i. medicinci, to so bili študenti medicine, v dokumentih jih pogosto imenujejo tudi "dijak medicine", kar je sicer lahko samo vpliv srbohrvaškega izrazoslovja pri nekdanjih poklicnih častnikih. Vseh teh medicincev je bilo v okviru Slovenskega domobranstva okrog 70. Po pričevanju Graparja so bili povečini, vsaj po kriteriju bivanja, Ljubljanci in so se prostovoljno javljali v domobranstvo. Kot rečeno, razporejala sta jih po enotah, podobno kot zdravnike, Grapar oziroma Krener. Med omenjenimi 70 medicinci jih je bilo približno deset v ambulantah v Ljubljani, izmed ostalih pa po dva do trije v bataljonih, na manjših postojankah in v četah pa je bil praviloma en medicinec, izjemoma tudi dva. Med njimi je bil tudi vsaj en bivši partizan, ki se je predal domobrancem (Jurman). Dodelili so jim podčastniške čine. Na naramkah uniform so, tako kot zdravniki, nosili t.i. Eskulapov znak.¹³

Posebna kategorija so bili t.i. sanitetni pomočniki od 1. do 4. stopnje ("klase"), kategorija znana iz prejšnje kraljeve vojske. Nekaj se jih je prijavilo tudi v domobranstvo in so dobili nižje častniške čine. Poleg že omenjenih še Jože Božič, Vladimir Koman in Alaf Salomon.

Glede samih zdravnikov znotraj Slovenskega domobranstva smo nekaj že rekli. Ko je po vojni pričeval o svojem zadevnem delu, se je dr. Grapar spominjal 18 imen zdravnikov, ki jih je tako ali drugače angažiral, od tega imena štirih honorarnih zdravnikov. Iz dokumentov, ki jih imamo na razpolago, pa lahko ugotovimo imena 24 takih zdravnikov, od katerih sta kasneje dva, dr. Cvetko Vuga in dr. Emil Zdravič odšla na Primorsko in se vključila v v tamkajšnje domobranstvo, t. i. Slovenski narodni varnostni zbor. Večina zdravnikov je bila sprejeta v domobranstvo v činu poročnika, razen nekaj izjem, ki so bili sprejeti kot nadporočniki. Kar nekaj od teh je promoviralo šele med vojno, in sicer predvsem na zagrebški medicinski fakulteti. Kasneje pa je v višji čin napredovalo še nekaj zdravnikov.¹⁴ Med njimi je bilo nekaj vojaških zdravnikov, ki so delovali še v vojski Kraljevine Jugoslavije, npr. že upokojeni dr. Milan Kessler iz Vrhnike, medtem ko se v dokumentih za dr. Milana Varška navaja, da je bil pred vojno artilerijski podporočnik!

Poleg že omenjenih naj na kratko predstavimo še ostale zdravnike, ki so delovali znotraj Slovenskega domobranstva, pri čemer v oklepaju navajamo njihove najpomembnejše kraje delovanja, oziroma funkcije:

¹¹ AS 1877, fasc. 16/III, Naredba št. 71, 28. 12. 1944.

¹² Slovensko domobranstvo, 1945, št. 17, Stojan Savinjc: V domu naših prvih borcev.

¹³ AS 1877, fasc. 19/II, Razpored dijakov medicine, 2. 5. 1944; AS 1931, Grapar dr. Stane. Zaslivanje, 21. 5. 1945.

¹⁴ AS 1877, fasc. 21/III, Predlog za povišanja osebja pri zdravstvenem odseku Slovenskega domobranstva, brez datuma.

Dr. Dušan Bajželj (Štab Skupine za varovanje proge, 3. bataljon, 64. četa Grosuplje)

Dr. Alojzij Grebenc (Centralna ambulanta v Ljubljani, 4. bataljon)

Dr. Marjan Gspan (61. četa Kočevje, 29. četa Velike Lašče)

Dr. Vladimir Juvan (Garnizija v Ljubljani, 3. šolska četa, 63. četa Ribnica)

Dr. Jože Kambič (114. četa Velike Lašče, 29. četa Velike Lašče, 5. bataljon)

Dr. Julij Kokelj (27. četa Grosuplje, 64. četa Grosuplje, Zaščita okraja Novo mesto)

Dr. Milorad Kosin (4. bataljon, Garnizija v Ljubljani)

Dr. Stane Oblak (Honorarni zdravnik, Skupina za zavarovanje železniške proge)

Dr. Stane Pajk (1. bataljon Stična)

Dr. Jože Podobnik (Zaščita okraja Novo mesto)

Dr. Gabrijel Sluga (Zaščita okraja Novo mesto)

Dr. Janez Vrtnik (Bataljon "M" Višnja Gora)

Dr. Vladimir Žakelj (61. četa Kočevje, bolnica v Novem mestu)¹⁵

V Ljubljani je na tehniški šoli delovala centralna ambulanta Slovenskega domobranstva, ambulanta pa je bila tudi na realki. Poleg tega je imela svojo ambulanto tudi vsaka bojna skupina oziroma poznejši udarni bataljoni, kot tudi druge važnejše postojanke. V Ljubljani je za domobrance deloval tudi poseben zobni ambulatorij, ki ga je vodil dr. Milan Varšek. Na Šolski polikliniki je domobrancem popravljaval zobe dr. Franc Zorec; zobna tehnika sta bila narednik Albin Šega in Franc Radovan.¹⁶

Glavna bolnišnična destinacija, da tako rečemo, za domobrance je bila vojna bolnica v Mostah, pri čemer je hotel Grapar oziroma Organizacijski štab v njenem okviru oblikovati tudi poseben domobranski oddelek. Pogajanja o tem so potekala že sredi oktobra 1943 in videti je bilo, da so domobranci uspeli s svojimi zahtevami, saj so jim Nemci dali na razpolago dve sobi s po 15 posteljami. Razpisali naj bi tudi več honorarnih mest za zdravnike specialiste, ki bi prihajali ob določenih urah na ta oddelek. Podobno naj bi zaposlili tudi nekaj zdravnikov stažistov in domobranskih bolničarjev. Predsedniku pokrajinske uprave so v ta namen predlagali nekaj imen specialistov in tako je Rupnik novembra 1943 dr. Ivana Peršiča imenoval za zdravnika - kirurga Slovenskega domobranstva, poleg njegove redne službe. Podobno je za kirurga imenoval še dr. Zvonka Šušteršiča, za internista pa dr. Jožeta Flajsa, predlagana pa so bila sicer še druga imena.¹⁷ Iz razpoložljivega gradiva pa ni razvidno, da bi ta samostojni oddelek vojne bolnice v resnici zaživel. V njej pa so bili zagotovo zaposleni domobranski bolničarji in nekateri drugi slovenski "zdravstveni delavci"; vodstvo in pretežni del strokovnega osebja sta bila slej ko prej nemška. Domobranski štab si je za omenjeni status prizadeval tudi zaradi slabih začetnih izkušenj z vojno bolnico. V jeseni 1943, ko so to bolnico še nekaj časa vsaj kadrovsko obvladovali Italijani, so namreč imeli domobranci težave s sprejemom in tretmajem v njej ("zaradi nemilih slučajev", kot

¹⁵ Vsi razporedi in delovna mesta domobranskih zdravnikov so razvidni iz rednih in zaupnih naredb poveljnika Organizacijskega štaba podpolkovnika (polkovnika) Franca Krenerja. AS 1877, fasc. 16, 284, 293.

¹⁶ AS 1877, fasc. 16/II, Naredba št. 9, 5. 2. 1944.

¹⁷ AS 1877, fasc. 279/I, Sanitetno poročilo štaba Slovenskega domobranstva, 25. 10. 1943.

se je izrazil stotnik Emil Cof), zato so začasno domobranske ranjence in bolnike pošiljali v nemško bolnico v Šentvid.¹⁸ Kasneje so Nemci seveda prevzeli popolno kontrolo nad vojno bolnico, poleg tega pa so vzpostavili še poseben "SS Lazarett" v umobolnici na Studencu in, sodeč po virih, še enega za Bežigradom. Vsaj za tistega na Studencu je gotovo, da so tja na zdravljenje pošiljali tudi ranjene domobrance in to do konca vojne. V ljubljanskih bolnicah je bilo tako februarja 1945 262 domobrancev.¹⁹ V vojni bolnici je kurat Janez Jenko vodil knjigo - spisek vseh padlih in umrlih domobrancev na terenu in v bolnici kot tudi partizanov, ki so umrli v bolnici. Sicer pa so imeli domobranci in njihovi častniki že od začetka po pravilnikih in statutarnih določbah pravico do brezplačnih pregledov in zdravljenja v splošni bolnici in njenih ambulantah. V splošno bolnico so nato pošiljali predvsem obolele domobrance, ranjene pa v vojno bolnico, čeprav so bile npr. ob koncu vojne manjše skupine ranjencev tudi na oddelkih splošne bolnice in celo po drugih ljubljanskih zdravstvenih ustanovah.²⁰ Na novomeškem območju so se domobranci ranjenci zdravili v bolnici v Kandiji, bolni domobranci pa v ambulanti v t.i. Pavčičevi vili. V obeh ustanovah je delalo tudi nekaj bolniških sester, poleg njih pa kot pomožno zdravstveno osebje še nekaj dijakinj višjih razredov novomeške gimnazije. Ambulanto je vodil dr. Jože Podobnik, prej zdravnik v Šentjerneju, asistiral pa so mu trije medicinci.²¹ V nekaterih primerih so ranjene domobrance zdravili v nemški bolnici v Brežicah. Ob tem velja dodati, da so v ljubljansko vojno bolnico pošiljali tudi ranjene domobrance iz bližnjih postojank Gorenjskega domobranstva.²²

Kot že omenjeno, je Slovensko domobranstvo v Ljubljani organiziralo tudi svojo lekarno, ki je zaposlovala nekaj vojaških farmacevtov in laborantov. Poleg že znanega magistra Cirila Mavra omenimo še študenta farmacije Milana Ferkolja in Franca Lipovška. Iz italijanske vojaške zapuščine si je sanitetni odsek oziroma lekarna pridobila izredno mnogo materiala in zdravil in ker se je to ilegalno kopičenje nadaljevalo, so Nemci konec oktobra 1944 ukazali lekarno ukiniti, kar pa omenjenega početja ni odpravilo in so važnejša zdravila spravljali tudi po važnejših postojankah zunaj Ljubljane. Uradno pa je bil sanitetni odsek glede materiala in zdravil, kot rečeno, navezan zgolj na nemško lekarno oziroma na "Zentralsanitätslager der Waffen SS".²³

Nadpregledna komisija ali v žargonu imenovana tudi super komisija je vsako soboto pregledovala bolnike in rekonvalescente ter odločala, ali so obravnavani že sposobni za vojaško službo.²⁴ Popolnoma nezmožne je predlagala za odpust iz Slovenskega domobranstva. Nezmožne za vojaško službo, a sposobne za delo, so odredili v delovni odred v Šentjakovski šoli. Če so jih razglasili za neborce, so bili poslani v isti odred, začasno nesposobne pa so začasno odpustili, pri čemer je bilo v njihovi "objavi" (odpustnici) določeno, kdaj se morajo spet javiti v enoti in nato

¹⁸ AS 1877, fasc. 43/IV, Naredba poveljnika 1. slovenskega domobranskega bataljona št. 15, 10. 10. 1943.

¹⁹ AS 1877, fasc. 16/III, Naredba št. 13, 7. 3. 1945.

²⁰ AS 1877, fasc. 16/II, Naredba št. 1, 5. 1. 1944; fasc. 288/III, Pravila službe. II. del.

²¹ Lojzka Frančič-Berden, pisna izjava 6. 10. 2005; Pavla Škrbec: Še o ranjenih. V: Slovenec, 16. 1. 1996; Lojzka Frančič-Berden: Odhajali so s smrtjo v očeh. V: Zaveza, 2001, št. 40, str. 70.

²² Janko Maček: Zvestoba izročilu prednikov. V: Zaveza, marec 2006, št. 60, str. 27-28.

²³ AS 1877, fasc. 16/III, Naredba št. 52, 12. 10. 1944.

²⁴ AS 1877, fasc. 43/IV, Naredba št. 61 poveljnika 1. bataljona, 7. 12. 1943.

spet pojaviti pred komisijo. Omenjeno komisijo so sestavljali kot predsedujoči podpolkovnik Milko Vizjak (sprva podpolkovnik Dragutin Masek), člani pa nam že znani dr. Grapar, dr. Varšek in Trošt, včasih pa še dr. Kosin ali dr. Zorec. Po Vizjakovi izjavi so pregledovali tiste, ki so jih sem na pregled poslali "trupni" zdravniki - na "nadpregled"! V svojem povojnem pričevanju tudi pravi, da ni bilo incidentov v zvezi s simulanti, kar je nenavadno. Spominjal se je 20 primerov, ko so domobrancem dali bolniški dopust zato, da so lahko ilegalno odšli k domobrancem na Gorenjsko. Verjetno pa je po njegovem Grapar to še bolj izrabljajal.²⁵ Dejansko je Grapar v pritožbi na sodbo po vojni govoril o nekaj sto potencialnih mobiliziranih, ki jih je odtegnil Slovenskemu domobranstvu in da so mu zato grozili. To naj bi delal na pobudo stotnika Andreja Hojana, ki je bil tudi zato aretiran.²⁶

V takih specifičnih vojnih razmerah, ki so vladale v Sloveniji med drugo svetovno vojno in ki so vsaj v osrednji Sloveniji spominjale na državljansko vojno, je poseben problem predstavljal odnos ene slovenske vojujoče se strani do druge, in sicer tudi ali predvsem glede odnosa do ujetnikov ali ranjencev. Za državljansko vojno ponavadi rečemo, da je bolj kruta od "običajne" vojne in da pravil bojevanja tedaj skoraj ni in da se mednarodno humanitarno pravo s takim načinom bojevanja pred drugo svetovno vojno še ni resno ukvarjalo. To se je odražalo tudi na Slovenskem, ko se je dejansko dogajalo marsikaj, s čimer hočemo povedati, da so se dogajale - in to na obeh straneh - krutosti in kršenja tedaj obstoječega vojnega prava. Imamo torej poročila o maltretiranju in celo pobijanju ranjencev, ob tem pa tudi poročila o sprejemanju, oskrbovanju in odvedbi partizanskih ranjencev v bolnice s strani domobranskih poveljstev. Tako so bili v novomeški bolnici v Kandiji oskrbovani tudi partizanski ranjenci, pri čemer pa je seveda veljalo, da so domobranska poveljstva, ko so pošiljala partizanske ujetnike ali druge sumljive osebe na zdravljenje v bolnice, morala označiti, ali zanje velja "pripor" ali ne, da so lahko v bolnicah zanje organizirali ustrezen režim.²⁷ To je veljalo za civilne bolnice, v vojnih pa se je to razumevalo samo po sebi. Domobranci pa so morali vse ujetnike izročiti nemški policiji in o njih kot tudi o nadaljnji usodi omenjenih ranjencev je odločalo nemško policijsko poveljstvo. Bili pa so tudi primeri, ko so domobranska poveljstva ta navodila obšla, kar je lahko imelo za prizadete tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Na povojnem božičnem procesu leta 1945 so sicer v obtožnici proti dr. Graparju navedli tudi izjavo priče, da je ob priliki zajetja enega domobranskega podčastnika le-ta izjavil, "da so imeli domobranski zdravniki posebne metode za zdravljenje partizanov", kar sta tožilstvo in sodišče interpretirala v najslabšem smislu besede, t.j. "da se niti v zdravstvu partizanov domobranstvo ni odpovedalo svojih zločinskih navad".²⁸ Ob tem dodajmo, da so bili po nalogu visokega komisarja Friedricha Rainerja vsi zdravniki in lekarnarji v pokrajini dolžni prijaviti oblastem vsako sumljivo poškodbo v primeru možnosti, da je poškodovanec partizan.²⁹

²⁵ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnosvobodilnega sveta (dalje AS 1827), fasc. 925/IV, Milko Vizjak, str. 27.

²⁶ Arhiv okrožnega sodišča v Ljubljani, Ko 526/45, Pritožba, 22. 1. 1946.

²⁷ AS 1877, fasc. 43/IV, Povelje št. 92 poveljnika 3. bataljona, 9. 11. 1943.

²⁸ Arhiv Okrožnega sodišča v Ljubljani, Ko 526/45, Sodba, 23. 12. 1945, str. 70.

²⁹ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1897, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Sekretariat (dalje

Ob vprašanju, kako praktično in čim bolj življenjsko prikazati proces in načine zdravstvene oskrbe znotraj domobranstva in ob že omenjenem umankanju arhivskega gradiva, se morebiti zdi pravšnja metoda za zadevno ponazoritev predstavitev zgodbe oziroma pričevanja bivšega domobranca, ki se je med vojno znašel tudi v "vlogi" ranjenca oziroma bolnika.

Vincenc Udovč je bil doma z Dolenjske in je k domobrancem pristopil marca 1944. Bil je v novomeškem bataljonu, nato pa je bila poleti 1944 njegova četa premeščena na Rakek, v 2. udarni bataljon, ki mu je poveljeval stotnik (kasneje major) Vuk Rupnik. Tamkajšnji bataljonski zdravnik je bil dr. Emil Zdravič, ki ga je januarja 1945 zamenjal dr. Janez Janež. Njegov tesni sodelavec in desna roka (asistent) je bil študent medicine Pavle Pavlič. Oba sta bila del bataljonskega štaba. Ko je njihova četa prišla na Rakek, je poveljstvo odbralo nekaj vojakov za bolničarski tečaj, ki je potekal kar na Rakeku. Vsak vod je imel po enega bolničarja, v četah so bili tako po trije, izjemoma po štirje (če je četa štela štiri vode). Njegov bolničar je bil Igor Ozimek. Ob vsakem pohodu na teren je bil v vođu en vojak, ki je nosil nosila (ta je bil tako po njegovem mnenju delno bojno onesposobljen). Bolničar je ranjence obvezal na terenu za bojno črto, kolikor toliko v zavetju, pri čemer pomagajo drugi borci; zatem ranjence odnesejo na zbirno točko in jih nato s civilnimi, kmečkimi vozovi (le-ti so z vozniki vred lahko tudi mobilizirani) odpeljejo na Rakek. Ta bolničar je imel nalogo enako obvezati tudi partizanske ranjence. Sam se spominja dveh takih primerov, prvič po spopadu z 2. bataljonom Notranjskega odreda pri Dolenji vasi 12. avgusta 1944, ko je ranjenega partizana bolničar Ozimek obvezal in je bil odpeljan na Rakek; drugič pa so pri Ravniku na Blokah ujeli eno partizanko in težko ranjenega partizana. Njega so peljali z vozom na Rakek, ona je hodila ob njem...

Bolničar je imel polno torbo sanitetnih potrebščin, od tega so bile v glavnem obveze. Vsak domobranec je sicer imel pri sebi tudi svoj prvi zavoj. Če je bolničar zahteval pomoč, mu je moral najbližji pomagati spraviti ranjenca v zaledje ali celo na Rakek. Lažji ranjenci so obvezani v četah in zatem jih je bataljonski zdravnik pregledal in izročil v nadaljnjo oskrbo četnemu bolničarju. Bolničarji so bili samo moški, nikoli ni videl nobene ženske.

On sam je bil prvič lažje ranjen v bojih v Suhi krajini in bolničar mu je tedaj kar sam z nožem izbrskal izstrelek iz noge. Drugič je bil huje ranjen in sicer v začetku decembra 1944 v bojih na Slivnici nad Cerknico. S Slivnice so ga skupaj z dvema drugima prinesli v Cerknico, od tam pa z vozom na Rakek, pri čemer so morali hiteti, da ne bi zamudili vlaka Trst-Ljubljana. Vse težje ranjence so pošiljali v Ljubljano v vojno bolnico, težje obolele pa v Splošno (civilno) bolnico. Na železniški postaji v Ljubljani se je znašel ob 1. uri zjutraj 10. decembra 1944, druga dva sta bila že v nezavesti. Čakali so rešilca, ki jih je odpeljal v vojno bolnico v Moste.³⁰ Tam ga je najprej pregledal nemški zdravnik primarij dr. Hausschild; nato se je moral okopati in bolniška sestra Beti, sicer Norvežanka, ga je odpeljala pred

AS 1897), fasc. 93/II, 97/II, Pokrajinska uprava Zdravniški zbornici in okrajnim glavarjem, brez datuma.

³⁰ Domobranski štab je imel v Ljubljani na razpolago en "sanitetni avtomobil", ki so ga klicali za prevoze ranjencev in bolnikov tudi z bližnjih postojank, vendar le v nujnih primerih. Enotam je štab svetoval, da uporabljajo za prevoze predvsem železnico in šele na postaji v Ljubljani kličejo omenjeni avtomobil. AS 1877, fasc. 16/II, naredba št. 20, 6. 6. 1944.

operacijsko sobo, kjer je nekaj časa čakal.³¹ Na mizi so tedaj ravno enemu nemškemu vojaku "šivali čreva", kot se je izrazil. Zatem so njemu s kleščami pod kolenom potegnili iz mesa izstrelek, ga obvezali ipd. in ga nato odpeljali v sobo v posteljo. Med svežimi rjuhami je v hipu zaspal, zjutraj je sledil zajtrk. Zraven njega v sobi je ležal nemški vojak z italijanske fronte (porazdeljevali so jih po razpoložljivih bolnicah). Nato se pojavi še ena sestra, tudi Norvežanka, Mili. Slovenskega osebja v bolnici ni srečal ali slišal. V vojni bolnici je ostal tri tedne, odpuščen je bil prav za novo leto 1945.

Dobil je "Passierschein" in povelje, da se javi na "super komisiji"; od tam se spomni dveh podpolkornikov in enega majorja ter doktorja in dali so mu še štiri tedne bolniškega staleža. Toda kje to preživeti? Po pravilih bi to moral prestati na svoji postelji na postojanki, ki je bila v Cerknici, saj se je Rupnikov bataljon preselil tja in če bi bil bolj bolan, bi mu morali nositi hrano iz četne kuhinje, skratka moral bi ležati do končnega okrevanja. To mu ni bilo všeč, zato je prosil poveljnika svoje, tj. 48. čete, stotnika Jana Grandovca, ali bi lahko odšel in ta čas prebil na ravnokar vzpostavljeni postojanki Občine v Suhi krajini, ki je bila le 6 km od njegove rojstne vasi. Dobil je dovoljenje s pristavkom, da se mora domeniti s tamkajšnjim sanitejcem, da ga bo prevezoval. Tako je uradno bolniški dopust preživel na Občinah. Ko je 2. januarja prišel tja, je ravno potekal hud partizanski napad na postojanko in se je komaj rešil iz zasede. Hotel je že takoj oditi v rodno Knežjo vas, a je prišel še drugi del ofenzive, tako da je moral najprej spremljati voz z ubitimi in ranjenimi domobranci v Ljubljano, kjer je prespal v kasarni 20. čete ter 7. januarja prišel nazaj na Občine in zatem šel domov k očetu, kjer je v razmerah zelo visokega snega v glavnem ležal na peči. Neko noč sta v hišo prišla dva partizanska obveščevalca in ga je oče napotil iz hiše ter je potem zjutraj ponovno prišel na postojanko na Občinah. Zatem se je spet za nekaj dni vrnil domov, do 28. januarja, ko se je javil svoji četi v Cerknici.³²

Omenjeni izčrpani opis lahko dopolnimo še z nekoliko drugačno izkušnjo bivšega domobranca Janeza Zdešarja. Le-ta je bil novembra 1943 ranjen v Šentjoštu in so ga poslali v vojno bolnico v Mostah, kjer so bili zdravniki še zmeraj Italijani. Bolničarji so bili Nemci, tudi on pa se spomni sestre Norvežanke; slovenskega osebja pa tudi on ni videl. Čez poldrugo leto, aprila 1945, je v Suhi krajini zbolel za pljučnico, dobil je napotnico za v bolnico na Studencu, ki so jo vodili Nemci, za tamkajšnje bolničarje pa se spomni, da so bili Ukrajinci. Ob koncu vojne je bil še zmeraj v bolnici in ko so nekateri že odhajali, je tudi sam na lastno pobudo šel ven in se javil v realki, kjer je bila domobranska ambulanta in kjer je imela sedež t.i. 110. bolniška četa. V njenem sklopu se je še bolan nato na vozu pripeljal vse do Vetrinja. Zanje so skrbeli bolničarji, zdravnikov se ne spominja.³³

Ob tem pa nekaj posebnega predstavlja še ena zgodba, in sicer doživljaji tedanjega domobranskega medicinca Jožeta Andlovica, ki se deloma navezuje tudi na vprašanje domobranskega ravnanja s partizanskimi ranjenci, kar smo že prej na

³¹ O Norvežankah, sestrah prostovoljkah pri nemškem Rdečem križu glej Fritz Petrick: Die norwegische Kollaboration 1940-1945. V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 120; Klaus-Dietmar Henke, Hans Woller (ur.), Politische Säuberung in Europa-München 1991, str. 268.

³² Vincenc Udovč, ustna izjava 6. 11. 2002.

³³ Janez Zdešar, ustna izjava 12. 11. 2002.

kratko omenili. Kot študent medicine je sredi decembra 1943 pristopil k domobranstvu, tudi pod vtisom šikaniranja njegove družine s strani partizanov. Po enomesečnem usposabljanju v ambulanti Šolske skupine v Ljubljani je odšel kot "medicinec" na postojanko, in sicer po vrsti v Grosuplje, Škofljico ter končno v ambulanto 22. čete v Pijavi Gorici. Znan je bil po tem, da se je zelo posvečal ranjencem in to ne le domobranskim, ampak tudi ujetim partizanskim, čeprav mu je menda prvi poveljnik to odsvetoval. Sredi julija 1944 je bil pri Velikem Ločniku blizu Turjaka v spopadu s partizani ranjen v obe nogi in ujet. Na Golem ga je partizanski poveljnik hotel ustreliti, a so se nekateri potegnili zanj.³⁴ Prek Mokrcsa so ga odvedli v Loško dolino in pri tem skoraj 14 dni zasliševali ter na koncu pred neke vrste sodiščem odločili, da mu prizanesejo in ga uvrstili v 12. partizansko brigado. V tej brigadi je bil mitraljezec, po opravljenem sanitetnem tečaju pa je postal sanitetni referent v jurišnem bataljonu 15. divizije. Toda februarja 1945 je bil v spopadu z Nemci hudo ranjen v obraz, tako da je konec vojne dočakal v britanski vojni bolnici v Bariju.³⁵

Toda pred tem, takoj po njegovem zajetju s strani partizanov, so se dogajale druge zanimive stvari, ki so verjetno tudi pripomogle k temu, da ga partizani niso ustrelili. Na domobranski strani je novica, da je ujetnik partizanov, vzbudila precejšnje vznemirjenje. Nekateri so predvidevali, da bo poskušal prebegniti nazaj k domobrancem, drugi pa so bili menda "razočarani", da ga partizani niso takoj ustrelili, saj naj bi to bilo slabo za domobransko stvar, seveda v propagandnem smislu. Toda poveljnik postojanke Pijava Gorica stotnik Leopold Šparhakelj je poklical k sebi eno od poznanih terenk in ji dal pismo za partizansko poveljstvo. V njem je navedel, da je Andlovic "samo vršil medicinsko službo in je pri tem, ko je zdravil tudi terence, prišel v roke partizanom. Kot medicinec se po mednarodnem pravu ne smatra za vojaka, ampak se z njim postopa kakor z ujetnikom". Po poročilih domobranske obveščevalne službe so partizani na to odgovorili s pismom: "Kom. SD na Pijavi gorici! Sprejmemo na znanje Vaše pismo in zagotavljamo, da se Andlovicu ne bo zgodilo nič žalega in ga bomo smatrali kot vojnega ujetnika." Nato je domobranski poveljnik dovolil najprej njegovi materi, da je odšla k partizanom, da je poizvedela, ali je sin še živ, kasneje pa tudi njegovemu očetu, da ga je obiskal v Podgori pri Ložu.³⁶

Ob koncu vojne je bila glavna zadolžitev domobranske sanitete, kako spraviti na varno ranjence. Za to je bil zadolžen dr. Grapar. Formiran je bil sanitetni vlak (v vojni bolnici v Ljubljani je bilo spomladi 1945 prek 200 domobranskih ranjencev), ki je 7. maja odrinil na Gorenjsko in prek Kranja prišel do postaje Lesce, kjer se je ob novici, da od Jesenic prihajajo partizani, ustavil. Premični ranjenci so

³⁴ AS 1877, fasc.25/II, Poročilo poveljnika 23. čete o patroli v Veliki Ločnik 18. 7. 1944; fasc. 29/IV, šef obveščevalnega odseka Albert Ilovcar poveljniku 65. čete 22. 8. 1944; Marko Vrhunec: Srečna mlada generacija : zapisi za zgodovino 1941-1945. Maribor 1989, str. 186-188.

³⁵ Jože Andlovic: Težko prehojena pot. V: Zdravstveni vestnik, 1995, str. 35-36; Anton Prijatelj: Dr. Jože Andlovic : zdravnikova življenjska potovanja in vzpenjanja. V: Primorska srečanja, 1992, št. 136, str. 514-518; Lado Ambrožič-Novljan: Petnajsta divizija. Ljubljana 1983, str. 329.

³⁶ Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek (dalje AS 1912), fasc. 111b/II, Vesti 5. 8. 1944, 11. 8. 1944; Anton Prijatelj, n.d., str. 515. Andlovic je po vojni dokončal medicino in kot zdravnik služboval na Tolminskem, zatem pa kot kirurg v bolnišnici v Šempetru pri Gorici. Zaslovel je kot zdravnik slovenskih himalajskih odprav. O svojih medvojnih doživljajih je napisal spomine, ki pa še čakajo na objavo.

se pridružili glavni umikajoči se koloni prek Ljubelja, medtem ko so bili ostali z delom spremljajočega osebja zajeti. Povečini so bili pobiti v Brezarjevem breznu nad Ljubljano, a tudi drugod.³⁷ Novomeške ranjence so najprej s kamioni prepeljali do Celja, jih tam naložili na nemški bolniški vlak, ki je odpeljal proti Mariboru in od tam do Dravograda. Že v Pragerskem so nadzor nad njim prevzeli partizani, vendar so se domobranski ranjenci med številčnejšimi nemškimi prikrili. Na koncu so morali vlak ročno pririniti čez avstrijsko mejo.³⁸

Težko je ugotoviti, kakšno usodo je doživelo zdravstveno osebje Slovenskega domobranstva v vojni in po koncu vojne. Domnevamo sicer lahko, da je večina bolničarjev in tudi medicincev izginila v okolici Teharij in v Kočevskem rogu. Glede zdravnikov sta dva padla že v bojih med vojno; komaj promovirani dr. Janez Vrtnik je padel v začetku julija 1944.³⁹ Drugače je bilo z dr. Marjanom Gspanom. V začetku marca 1945 je Krener za njim razpisal tiralico, saj je prebegnil k partizanom. Padel je na Cerkljanskem med nemško ofenzivo.⁴⁰

Emigrirala je približno tretjina t.i. domobranskih zdravnikov, pri čemer nimamo na razpolago podatkov, da bi lahko z gotovostjo skleпали o usodi vseh.⁴¹ Vemo za vlogo dr. Valentina Meršola, ki sicer ni bil pri domobranci, v taborišču v Vetrinju ob vprašanju vračanja civilnih beguncev v Jugoslavijo. Dr. Stane Grapar, ki je iz omenjenega taborišča v Celovec spremil enega bolnika, je bil 13. maja tam aretiran od partizanske patrolje in odveden v Ljubljano. Na že omenjenem procesu je bil obsojen na 10 let zavora, a je bil že novembra 1946 izpuščen ter je po raznih premetitvah po Jugoslaviji delal v Ljubljani. Dr. Dušan Bajželj je bil obsojen na smrt, zatem bil pomiloščen na 20 let zavora, a je v zaporu napravil samomor.⁴² Dr. Alojzij Grebenc je izginil v Teharjih, za Ludvikom Troštom je izginila vsaka sled v taborišču v Šentvidu itd.⁴³ Med emigranti je zanimiva usoda dr. Janeza Janeža, ki je tudi znan v zvezi z dramatičnimi dogodki konec maja 1945 na Koroškem in ki je končal kot misijonar na Kitajskem oziroma Formozi. Dr. Maks Igljič je umrl na Floridi in je bil leta 2002 pokopan v Celju, leto kasneje pa je v Veliki Britaniji umrl dr. Ivo Lavrič. Že omenjeni dr. Meršol je nadaljeval svoj poklic v ZDA, umrl je v Clevelandu leta 1981.⁴⁴

³⁷ O povojni usodi domobranskih ranjencev glej obširno v Lovro Šturm (ur.): *Brez milosti*: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem. Ljubljana 2000.

³⁸ Srečko Šivic: *Zadnji vlak*. V: Tabor, 1985, št. 11-12, str. 210; Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943-1945, str. 485.

³⁹ Slovenec, 7. 7. 1944, Zdravnik-domobranec padel za domovino.

⁴⁰ AS 1877, fasc. 294/I, Naredba št. 13, 7. 3. 1945; Arhiv Okrožnega sodišča v Ljubljani, Ko 526/45, št. 224.

⁴¹ Pavla Jerina-Lah, Božena Grosman (ur.): *Gradivo o slovenski partizanski saniteti*. Ljubljana 1979, str. 48.

⁴² Arhiv Srbije i Crne gore, fond Predsedstvo vlade FLRJ, fasc. 7, dok. 11, Ministrstvo za notranje zadeve vlade LRS zveznemu ministru 15. 11. 1946; Ljubo Sirc: *Nesmisel in smisel*. London 1968, str. 91.

⁴³ Slava Trošt-Korenčan: *Po sledih za očetom*. V: Zaveza, 2000, št. 39, str. 45-49.

⁴⁴ Janko Moder: *Dr. Valentin Meršol in slovenski veliki teden*. Celje 2005, str. 341-367.

Boris Mlakar

MEDICAL SERVICES AND DOCTORS IN THE SLOVENE HOME GUARD

S u m m a r y

Some units of the Slovene Home Guard, which had developed from the former village guards in September 1943, had an already established network of medical care. Most of the new hierarchically organised units, however, needed to set up such networks as they formed new detachments and battalions. From the outset, the medical section of the Slovene Home Guard headquarters was responsible for standardising their organisation, and for liaison with the superior German headquarters which determined important supply and staffing matters. The medical section was headed by Dr Stane Grapar who - like other Home Guard doctors - was appointed to the post with a decree from Leon Rupnik, Chief of the Provincial Administration. The new doctors, some of whom were only honorary, were assigned to the Home Guard units and battalions and larger military bases. An important link in the chain of the Home Guard's medical care were the so-called medics, i.e. medical students. Several of these were distributed between field hospitals, with each detachment or minor base having its own medic. The first to provide aid to the wounded and sick combatants were medical orderlies who also engaged in combat and marches. To recruit this kind of personnel, the Home Guard education section organised a number of nursing courses.

Initially, the Home Guard headquarters operated its own pharmacy in Ljubljana, until it was closed by the German authorities due to the illegal accumulation of material. The wounded and sick, after being administered first aid by orderlies and medics in field hospitals, were directed for further treatment, mainly to the military hospital in Ljubljana and also to the so-called German SS Lazarett and general hospitals in Ljubljana, Novo mesto and Krško. The original plan by the Home Guard to organise its own military hospital never materialised. Every Saturday in Ljubljana, its patients and convalescents were examined by a special medical committee which decided whether an individual was fit for further combat or only working service, determined the duration of sick leave and, for those temporarily incapacitated, determined when they were supposed to report to their units and reappear before the committee. Particular care was dedicated to the disabled, a special fund for the wounded created and a home for the disabled founded.

